מנורת המאור — ב' באזהרה מבטול מצות עשה

השער השני: באזהרה מבטול מצות עשה. לפי שפירשה התורה עונשי מצות לא תעשה, כל אחת ואחת כפי עניינה, מהן במלקות ומהן בכרת ומהן במיתה בידי שמים ומהן במיתת ב"ד, ולא פירשה עונש מבטל מצות עשה, אלא פסח ומילה בלבד, שהן בכרת, על כן תעו מקצת בני אדם ונבערו ואת ה' לא דרשו ורפו ידיהם להחזיק במצות, כי חשבו כי המבטל מצות עשה לא יקרהו עון, רק אם עשה מצוה תכתב בספר זכיותיו, ואם יתרשל ובטלה לא הרויח ולא הפסיד, וגרם להם זה ליקל בעיניהם ביטול המצות, ומי שנזדמן לו עשיית מצוה בלא יגיעה ובלא טורח יעשנה, ואם יקשה בעיניו עשייתה, בין מצד טורח גופו בין מצד חסרון כיסו, מתעצל ונמנע מלעשותה, ואינו מחשב הפסד מצוה בגופו או בממונו כנגד שכרה. לכן ראוי ביטול סברא ולהוכיח, מן המושכל ומן הכתוב ומן הקבלה, כי הפסד שכר מצות עשה קשה מעונש העובר על לא תעשה.

מן המושכל יתבאר כי יותר ראוי להעניש מבטל מצות עשה מן העובר על לא תעשה. כי המבטל מצות עשה היא סבת התרשלותו ועצלותו בה, מצד פריקות עול וזלזולו בעבודת בוראו, אבל העובר על לא תעשה גרמה לו התגברות יצרו עליו והנאתו בעבירה, ואם ישוב מהם, והתודה לאל ויבקש ממנו מחילה [וסליחה], יסלח לו, וחוזר כאלו לא חטא. אבל ביטול מצות עשה הוא הפסד שאין לו [חלף], וחסרון שאינו מתמלא, ואבדה שאין לה השבה לעולם. לפיכך חסידים הראשונים היו סובלין הרבה עמל וחסרון כיס, כדי שלא יגרע להם כלום מן השכר הגנוז להם לעולם הבא בזכות המצות שעושין בעולם הזה.

וגרסי' בפ' המקבל אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי בבית הקברות של גויים. אמר ליה, ולא כהן הוא מר, אמאי קאי בבית הקברות. אמ' ליה אליהו, ולא מתני מר סדר טהרות, דתני ר' שמעון קברי גויים אין מטמאין. אמ' ליה, בארבעה לא מצינא, בשיתא מצינא. פי' בארבעה סדרים איני בקי, ואיך אהיה בקי בסדר טהרות שהוא ששי. אמ' ליה אמאי. אמ' ליה, דחיקא היא לי שעתא טובא. הנהיגו אחריו והכניסו לגן עדן. אמ' ליה, פשוט גלימך וקח מאלו העלין. לקח מהם רבה בר אבוה. כשיצא שמע קול קורא, ראיתם מי שהקדים לאכול עולמו כרבה בר אבוה. נער גלימו מהן ויצא.

ובאגדת פרקא דחסידי אמרו על ר' חנניא בן דוסא שהיה בתכלית העניות. אמרה לו אשתו, בקש רחמים שיחננו האל מן הטוב הגנוז לצדיקים לעולם הבא. בקש רחמים, וראה כאלו נתנו לו רגל של שולחן של זהב. וראה בחלום שהיו כל הצדיקים אוכלין על שולחן של שלש רגלים והוא על שולחן של שני רגלים. מיד הרגיש לחסרון חלקו לעולם הבא, בשביל שהטיבו לו בעולם הזה. סיפר המראה לאשתו. אמרה לו, כשם שהתפללת שיתנוהו, התפלל שיטלוהו. התפלל ונטלוהו.

וגרסי' במדרש השכם, מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' שמעון בן יוחאי, שיצא לחוצה לארץ ובא עשיר. כשראו התלמידים שהעשיר, בקשו אף הם לצאת לחוצה לארץ. בא ר' שמעון בן יוחאי, והוציא לחוץ למדינה לבקעה אחת, והתפלל לפני הב"ה, ונתמלאת הבקעה כולה דינרי זהב. אמ' להם, כל מי שמבקש ליטול יטול, אלא הוו ידעין שכל מי שהוא נוטל משלו הוא נוטל ומחלקו שיש לו בעולם הבא, שאין מתן שכרה של תורה אלא לעתיד לבא, שנא' (משלי לא, כה) ותשחק ליום אחרון. ומעשה בר' שמעון בן חלפתא, שהיה ערב שבת, ולא היה לו מה לאכול באותה שבת. עם חשכה יצא לו חוץ לעיר להתפלל, ונתנו לו אבן טובה מן השמים. נכנס ונתנה לשולחני ופרנס את השבת. אמרה לו אשתו, מנין לך כל זה. אמ' לה, כך וכך היה המעשה. אמרה לו, איני טועמת כלום עד שתקבל עליך להחזירה, שמחר באין חביריך ונוטלים חלקם שלם ואתה תטול חסר. קבל עליו להחזירה. למוצאי שבת החזירה, ויצאה כמין פיסת יד ונטלה אותה. וגדול הנס האחרון מן הראשון. לכך נאמר ותשחק ליום אחרון.

וכן דרשו בסמיכות נביאות אל תירא אברם, כי נתירא אברהם שמא פרע לו הב"ה משכרו בעולם הזה בניצוח המלכים, על כן אמ' לו שכרך הרבה מאד, אל תדאג על שכרך, כי לא חסרת ממנו כלום, והכל הוא צפון לך.

עתה שימו לי לבבכם, היאך היו חסידים הראשונים מקפידים על שכר העולם הבא, ועיניהם חסה להוציא ממנו כלום בעולם הזה, כי שכר מצות עשה הוא נחלת עבדי ה' וצדקתם, ובו מצטיידים מן העולם הזה לעולם הבא. הרי נתבאר מן המושכל כי עונש מבטל מצות עשה קשה מהעובר על לא תעשה.

ומן הכתוב יתבאר זה מדברי שאול ודוד. בידוע כי הפרש היה ביניהם, כי שאול ביטל מצות עשה ודוד נתגבר עליו יצרו ועבר על לא תעשה. ונמחל לדוד ונענש שאול. ועוד כי העבודה אינה נודעת בעובד השם כשישב בטל ונזהר מן העבירות, אמנם העבודה נודעת בו כשרואין אותו עוסק במצות, ועל זה נאמר ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עבד אלהים לאשר לא עבדו.

ומדברי קבלה יתבאר זה הענין, והתלמוד ממנו מלא, והראיות הברורות יוכיחו. והכלל המוסכם בתלמוד אתי עשה ודחי לא תעשה. ויסוד גדול מיסודי האמונה שיאמין האדם שמוטב לו שיענש עונש חמור בגיהנם ממה שיפסיד כלום משכר העולם הבא. כדגרסינן בפ' אין דורשין אמרו על אלישע אחר, שהיה גדול בתורה, ונכנסה בו רוח רעה ונהפך לאיש אחר ויצא מן הכלל. כי נח נפשיה דאלישע אחר, שמעינהו למלאכי השרת דהוו אמרין, לא מידן נידייניה ולא לעלמא דאתי ניתיניה, לא מידן נידייניה משום דגריס באורייתא טובא, ולא לעלמא דאתי ניתיניה משום דחטא. אמ' ר' מאיר, מתי אמות ואעלה עשן מקברו. וכי יעלה על הדעת שר' מאיר היה רוצה להעניש את רבו. אלא שלא נתרצה לו במה ששמע ממלאכי השרת ובחר לו שיענש בגיהנם ויטול שכרו לעולם הבא. וגרסינן במ' כתובות אמ' ליה [ר'] כהנא לרב פפא, לדידך דאמרת פריעת בעל חוב מצוה, אי אמ' לא ניחא ליה למעבד מצוה מאי. אמ' ליה, תנינא בד"א במצות לא תעשה, אבל מצות עשה, כגון שאומרין לו עשה סוכה ואינו עושה, נטול לולב ואינו נוטל, מכין אותו עד שתצא נפשו. ויש מצות עשה שכל המתרשל בהם כמנודה לשמים. כדגרסי' בפ' ערבי פסחים שמונה הם כמנודין לשמים, מי שאין לו אשה, ומי שיש לו אשה ואין לו בנים, ומי שיש לו בנים ואינו מגדלן לתלמוד תורה, ומי שאין לו תפלין בראשו ובזרועו, ומי שאין לו ציצית בבגדו, ומי שאין לו מזוזה בפתחו, ומי שאינו מסב בחבורה של מצוה. ויש מצות שהאדם מחוייב בעשייתן, ואם פשע בהן הוא בכלל פושעי ישראל בגופן, כגון תפילין וסוכה ולולב וכיוצא בהן, והן הנקראין חובה. ויש מצות שאינו חייב בהן אלא כשבאות לידו, והן, אם לא היה לו בית שחייב לעשות בו מזוזה, ומעקה אם אין לו גג, וברכת הנהנין, אם אכל פירות או הריח בשמים חייב לברך, ואם לאו פטור. אבל הוא משובח המשתדל שתזדמן לו המצוה, כדי להרבות זכיות כאלו ובכיוצא בהן. כדגרסי' בפ' קמא דסוטא דרש ר' שמלאי, מפני מה נתאוה משה ליכנס לארץ, וכי לאכול מפירותה הוא צריך. אלא אמ' משה, הרבה מצות נצטוו ישראל שאינן מתקיימות אלא בארץ, אכנס לשם כדי שיתקיימו על ידי. אמ' לו הב"ה, כלום אתה צריך אלא לקבל שכר, הריני מעלה עליך כאלו עשיתם, שנא' (ישעיהו נג, יב) לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל. אין שלל אלא שכר המצות, שנא' (תהלים קיט, קסב) שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב.

מי חכם ויבן אלה ויתבוננו חסדי ה'. האש פועלת פעולות משונות ופועלת ההפכים, תתיך ותמיס הנקפה, כגון השעוה, ותקפיא הנמס והמהותך, כגון החלב. ויש לך סגולות פרטיות מיוחדות, שמקבלין האור ממנה כמה נרות ואין נגרע ממנה כלום. ואם האש, שהיא אחת מיצירות הבורא יתברך ויתעלה, יש לה הכחות האלו, על אחת כמה וכמה התורה, שהיא כלי [ה]חמדה שבו נברא העולם. וכמו שהאש עצם אחד ויולד ממנה נרות הרבה, כך התורה תולדותיה הן המצות, לכל אחת ואחת מהן יתרון גדול. כי היא אש דת יולד ממנה כמה מצות, שהן כמה נרות לעושיהן, שנא' (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור, ואומר נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. וכמו שהלחם מסיר הרעב, והמים ישובבו נפש עיפה, והכסות מעביר נזק הקור, וכל פעולה מאלו משונה מחבירתה, ולא יתכנו חיי האדם אלא בהם כולם, כי אם יהיה לו לחם ולא יהיה לו מים ימות בצמא, ואם מים ולא לחם ימות ברעב, ואם לחם ומים ואין כסות ימות בקור, כך כל אחת ואחת מן המצות יש צורך גדול לעשייתה, ולא תשלם טובת האדם וכשרון מעשיו אם אחת מהנה נעדרה, כי לכל אחת יש יתרון גדול וסגולה מיוחדת. וארז"ל צדקה מגינה מן הפורעניות, והתפלין מטילין פחדו על האומות, והרגיל בנר שבת הויין לו בנים זכרים, והמשכים והמעריב לבית הכנסת מאריך ימים, וכהנה רבות. פליאה דעת ממנו סגולתן וכחן, ואם יתרשל אדם באחת מהן, איפשר כי אותה יש לו בה צורך גדול ובה תלוי תקון ענייננו, ויבא לו נזק גדול אם יבטל אותה. לפיכך אמרו הוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה, שאין אתה יודע שכרן של מצות. וגרסי' במ' שבת בפ' כל כתבי הקדש, אמ' רב נחמן, תיתי לי, דקיימי לי שלש סעודות בשבת. פי' תבא עלי ברכה על שקיימתי מצות שלש סעודות. אמ' רב ששת, תיתי לי, דקיימי מצות תפילין. אמ' רב יהודה, תיתי לי, דקיימי עיון תפלה. אמ' רב נחמן בר יצחק, תיתי לי, דקיימי מצות ציצית. אמ' אביי, תיתי לי, דכי חזינן צורבא מדרבנן דסיים מסכת, עבידנא יומא טבא לרבנן.